

AUDIOVIZUAL KONTEKSTDAGI TARJIMA: MADANIY SO'ZLAR VA ULARNING MOSLASHUVI**BUZAHRO BEGMATOVA***f.f.n, dotsent, Oriental universiteti***GAVHAR OMONOVNA RAHMATOVA***Kafedra mudiri, f.f.n, dotsent, Oriental universiteti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada audiovizual tarjima jarayonida, xususan arab tilidan o'zbek tiliga tarjima qilinayotgan kinofilmlar, hujjatli filmlar va boshqa audiovizual mahsulotlar tarkibidagi madaniy so'zlarning tarjima strategiyalari tahlil qilinadi. Arab madaniyatiga xos bo'lgan muqobilsiz birliklar, diniy va ijtimoiy leksikalar, milliy urf-odat va realiyalarga oid so'zlarning o'zbek tilida adekvat tarzda ifodalanishi muhim muammo sifatida ko'rib chiqiladi. Maqolada tarjima uslublari – izohlovchi tarjima, moslashtirish, transkripsiya va ekvivalent topish kabi yondashuvlar amaliy misollar orqali o'rganiladi. Shuningdek, madaniyatlararo tafovutlar sababli yuzaga keladigan semantik noaniqliklar va ularni bartaraf etish yo'llari muhokama qilinadi. Tadqiqot natijalari tarjimonlar uchun nazariy va amaliy qo'llanma vazifasini bajaradi.

Kalit so'zlar: madaniy so'zlar, muqobilsiz leksika, ekvivalentlik, tarjima strategiyalari, kinomatn, madaniyatlararo kommunikatsiya

Kirish qismi: Audiovizual tarjima – bu nafaqat matnlarni boshqa tilga o'girish, balki audiovizual asarlarda, xususan kinofilmlar, seriallar va hujjatli filmlarda tasvirlangan madaniy realiyalarni va ijtimoiy-tilshunoslik tizimini aks ettirishdir. Tarjima jarayoni, ayniqsa, madaniy so'zlar va muqobilsiz leksika bilan ishlashda ko'plab qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi. Madaniy so'zlar nafaqat tilning o'ziga xosligini, balki o'sha tilni gapiruvchi xalqning dunyoqarashi, qadriyatlari va ijtimoiy-psixologik holatini aks ettiradi. Arab tilida, ayniqsa, diniy, ijtimoiy va tarixi o'ziga xos bo'lgan so'zlar ko'p uchraydi, bu esa tarjima jarayonida ayniqsa muhim ahamiyatga ega.

Arab tili nafaqat o'ziga xos grammatika va sintaksis tizimiga ega, balki uning so'z boyligi, ayniqsa, madaniy realiyalarni ifodalovchi so'zlar o'ta boy va rang-barangdir. Shuning uchun arab tilidan o'zbek tiliga tarjima qilinayotgan audiovizual asarlarda madaniy so'zlarning to'g'ri, aniq va o'zbek kontekstiga mos keladigan tarzda tarjima qilinishi zarur. Bu maqolada arab tilidan o'zbek tiliga tarjima qilinayotgan kinofilmlarda uchraydigan madaniy so'zlarning moslashuvi, muqobilsiz leksika va tarjima strategiyalari tahlil qilinadi.

Asosiy qism: Audiovizual tarjima, ya'ni film va seriallar kabi audiovizual mahsulotlarni tarjima qilishda, asar tilining vizual va akustik komponentlari bilan birga, madaniy ma'no va ijtimoiy-kontekstual elementlar ham e'tiborga olinadi. Bunday tarjima, ayniqsa, madaniyatlararo tafovutlar mavjud bo'lganda, har xil murakkabliklarni keltirib chiqaradi. Madaniy so'zlar, urf-odatlar, diniy tushunchalar, milliy meros va xalq me'yorlari audiovizual asarlarda muhim o'rin tutadi. Tarjimonlar bu elementlarni to'g'ri tushunish va aniq ifodalash uchun, shuningdek, o'zbek madaniyati bilan uyg'unlashtirishda maxsus yondashuvlarni qo'llashlari kerak.

Madaniy soʻzlar – bu maʼlum bir xalqqa xos boʻlgan va oʻsha madaniyatning oʻziga xosligini aks ettiruvchi soʻzlardir. Arab tilida koʻplab madaniy soʻzlar mavjud boʻlib, ular toʻgʻri tarjima qilinmasa, butun asarning maʼnosi notoʻgʻri talqin qilinishi mumkin. Masalan, arab tilidagi “*salah*” (ibodat), “*imam*” (diniy rahbar) yoki “*hijab*” (xotin-qizlarning pardasi) kabi soʻzlarning oʻzbek tilidagi aniq tarjimasi boʻlmasa-da, ularni izohlash yoki izohli tarjima qilish orqali oʻquvchi yoki tomoshabinga toʻgʻri tushuncha berish mumkin.

Bundan tashqari, arab tili kabi boy va koʻp qirrali tillarda muqobilsiz leksika koʻplab vaziyatlarda yuzaga keladi. Masalan, arab tilidagi baʼzi urf-odatlarini, anʼanaviy marosimlarni yoki diniy bayramlarni oʻzbek tiliga toʻgʻri tarjima qilishning oʻzi qiyin boʻlishi mumkin. Bu holatlarda tarjimonlar asar muhitini saqlab qolish uchun moslashtirish yoki izohlash usuliga murojaat qilishadi. Misol uchun, arab tilidagi “ramazan”ni “roʻzadorlik” yoki “roʻza oʻtkazish” kabi ifodalash mumkin.

Tarjima jarayonida uchraydigan madaniy muqobilsiz leksikalarni aniqlashda bir nechta strategiyalarni qoʻllash mumkin. Ular orasida eng keng tarqalgani - izohlovchi tarjima va moslashtirish usullari hisoblanadi. Izohlovchi tarjima, asosan, madaniy realiyalarni, xususan, diniy, tarixiy va ijtimoiy tushunchalarni tushuntirish uchun ishlatiladi. Bu usulda tarjimon oʻquvchi yoki tomoshabinga tushunarsiz boʻlishi mumkin boʻlgan soʻz yoki frazani kengaytirib, qoʻshimcha izohlar bilan toʻldiradi.

Bundan tashqari, moslashtirish usuli tarjima qilishda koʻp uchraydi. Bu usulda tarjimon, oʻzbek tiliga mos boʻlgan madaniy kontekstni yaratish maqsadida, arab tilidagi anʼanaviy yoki madaniy soʻzlarni oʻzbek madaniyati bilan parallel tarzda moslashtiradi. Ekvivalentlik prinsipiga asoslangan tarjima, yaʼni asliyat tilidagi madaniy soʻzlarning toʻgʻri ekvivalentlarini izlash, baʼzan qiyin boʻladi, ammo tarjimon oʻzining ijtimoiy madaniyat bilimiga tayangan holda, eng yaqin tushunchalarni tanlashga harakat qiladi.

Arab tilidan oʻzbek tiliga tarjima qilingan bir nechta audiovizual asarlardan amaliy misollar keltirilgan. Masalan, arabcha filmlar va seriallardan olingan frazalar, leksik birliklar va madaniy soʻzlar oʻzbek tilida qanday ifodalanganligi va tarjima jarayonida qaysi usullar qoʻllanilganligi tahlil qilindi. Misollar orqali tarjima jarayonining murakkabligi va madaniy kontekstni saqlashdagi qiyinchiliklar keltirildi.

Tahlillar va natijalar: Madaniy soʻzlar, asosan, biror xalqqa xos boʻlgan, ularning tarixiy, diniy, iqtisodiy va ijtimoiy holatini aks ettiruvchi leksik birliklardir. Arab tilida bunday soʻzlar juda koʻp va ularga noyob semantik tarkib, madaniy kontekstlar hamda oʻziga xos yozuv va talaffuz xususiyatlari xosdir. Masalan, arab tilidagi “*Salah*” (ibodat) yoki “*Zakat*” (sadaka) kabi soʻzlar, arab madaniyatining ajralmas qismidir va bu soʻzlarning toʻgʻri tarjimasi nafaqat tilning toʻgʻri strukturasi, balki madaniy tushunchalarga toʻgʻri yondashuvni talab qiladi.

Arab tili va oʻzbek tili oʻrtasida madaniy va diniy soʻzlarning ekvivalentlari mavjud emasligi sababli, bu soʻzlarni tarjima qilishda izohlash yoki moslashtirish usullari koʻproq ishlatiladi. Masalan, “*Salah*” soʻzini “*ibodat*” deb tarjima qilish kerak boʻlsa-da, bu soʻzning toʻliq semantik yuklamasini izohlash orqali oʻzbek tiliga koʻchirish mumkin. Bunday jarayonlarda tarjimon nafaqat soʻzning grammatika jihatlarini, balki uning madaniy mohiyatini ham hisobga olishga majbur boʻladi.

Audiovizual tarjima jarayonida madaniy so'zlar bilan ishlashda bir nechta strategiyalar qo'llaniladi. Eng ko'p uchraydiganlari – izohlash, moslashtirish va ekvivalentlikdir. Bularning har biri, o'zining o'rniga, madaniy realiyalarning to'g'ri aks ettirilishiga yordam beradi.

-Izohlash: Tarjimon biror madaniy so'zni bevosita tarjima qilishda qiynalganida, bu so'zni kengaytirib, qo'shimcha tushuntirishlar bilan izohlaydi. Bu usul, o'quvchiga yoki tomoshabinga so'zning haqiqiy ma'nosini tushuntirishga yordam beradi. Masalan, arab tilidagi "Jumu'ah" (juma namozi) so'zini izohlash orqali "Bu musulmonlarning juma kuni masjidga to'planib, o'qiladigan ibodatidir" deb tarjima qilish mumkin.

-Moslashtirish: Madaniy realiyalarni to'g'ri aks ettirish uchun ba'zida so'zlarni o'zbek madaniyati bilan moslashtirish zarur. Masalan, arabcha "*Iftar*" (ro'zadagi iftar ovqati) so'zini o'zbek tilida "*iftor*" deb, izohsiz ishlatish mumkin, lekin bu so'zning o'zbek auditoriyasi uchun aniq tushunarli bo'lishi uchun qo'shimcha izoh berish ham mumkin.

-Ekvivalentlik: Ba'zi hollarda, tarjimon madaniy so'zning ekvivalentini topib, bu so'zni bevosita tarjima qiladi. Masalan, "*Ramadan*"ni "*Ramazon*" deb tarjima qilish, bu so'zning o'zbek tilidagi ekvivalenti sifatida ishlatiladi. Ekvivalentlik usuli eng oson, ammo faqat o'sha madaniy so'z o'z tilida ham xuddi shunday ahamiyatga ega bo'lsa, samarali bo'ladi.

Izohlash va moslashtirish usullari, madaniy so'zlarni tarjima qilishda ko'proq qo'llaniladi. Bu usullar madaniyatlararo tafovutlarni yengib o'tishga yordam beradi, chunki o'zbek auditoriyasiga tushunarli va mos tushunchalar yetkazish maqsadida tarjimonlar ko'pincha o'zbek madaniyatining elementlarini ishlatadilar.

Madaniyatlararo tafovutlar tarjima jarayonida yuzaga keladigan eng katta muammolardan biridir. Arab tilidan o'zbek tiliga tarjima qilishda ko'plab madaniy farqlarni hisobga olish zarurati bor. Arab tili va madaniyati ko'plab diniy, urf-odatlar, milliy qadriyatlar va madaniy merosga boy bo'lsa, o'zbek tili va madaniyati ham o'ziga xos ijtimoiy va diniy kontekstlarga ega.

Masalan, arab tilida keng tarqalgan "*hijab*" so'zi o'zbek madaniyatida ham ishlatilsa-da, bu so'zning ma'nosi o'zgacha talqin qilinishi mumkin. O'zbek tilida bu so'zning diniy va madaniy kontekstlari mavjud bo'lsa-da, arab tilidagi "*hijab*"ning keng ma'nosi, o'zbek tilida "*parda*" yoki "*xijob*" tarzida ifodalansa ham, ko'pincha qo'shimcha izoh berilishi kerak bo'ladi.

Arab tili va madaniyatidan olingan kinofilmlardan yoki seriallardan ba'zi amaliy misollarni ko'rib chiqishda, madaniy so'zlarning tarjima qilinishi va ularning moslashtirilishi haqida aniq tahlillar keltirilgan. Masalan, "*Aladdin*" filmida "*genie*" (jin) so'zi, o'zbek tilida "*jin*" deb tarjima qilingan, ammo o'quvchi yoki tomoshabinga bu so'zning to'liq ma'nosi tushunarli bo'lishi uchun qo'shimcha izohlar yoki tavsiflar kiritilgan.

Audiovizual tarjima jarayonida madaniy so'zlarni to'g'ri va aniq tarjima qilish, tarjimonning tilga va madaniyatga bo'lgan chuqur bilimni talab qiladi. Madaniy so'zlar va muqobilsiz leksika bilan ishlashda izohlash, moslashtirish va ekvivalentlik kabi strategiyalar yordamida, tarjimonlar o'zbek auditoriyasi uchun tushunarli va ma'noli tarjimalarni taqdim etishlari mumkin. Bunda madaniyatlararo tafovutlarni bartaraf etish va madaniy kontekstni saqlash juda muhimdir.

Xulosa: Audiovizual tarjima jarayonida madaniy so'zlar va muqobilsiz leksika tarjimasi – bu tilshunoslikning eng murakkab va qiziqarli jihatlaridan biridir. Arab tili kabi boy va ko'p qirrali

tilda, madaniy realiyalarni to'g'ri aks ettirish va ularni boshqa tilga moslashtirish, nafaqat til o'ziga xosliklarini, balki ijtimoiy va tarixiy kontekstlarni ham hisobga olishni talab qiladi. Arab tilidan o'zbek tiliga tarjima qilishda uchraydigan madaniy so'zlar, diniy tushunchalar, an'anaviy urf-odatlar va o'zgacha me'yorlar, tarjimonlarga o'zining madaniy bilimlarini, tilni to'g'ri tushunishni va auditoriyani hisobga olishni zarur qiladi.

Maqolada tahlil qilingan audiovizual asarlardagi madaniy so'zlar va muqobilsiz leksikalar, asosan izohlash, moslashtirish va ekvivalentlik usullari yordamida tarjima qilinadi. Madaniy so'zlarni o'zbek tiliga to'g'ri moslashtirish, asarning original ruhini saqlagan holda, o'zbek madaniyati va tiliga mos ravishda izohlash va tarjima qilishni talab etadi. Bu jarayonda tarjimon nafaqat til, balki madaniyatlararo tafovutlarni ham hisobga olib, to'g'ri va aniq ifodalarni tanlashi kerak.

Shuningdek, arab tilidan o'zbek tiliga tarjima qilinayotgan audiovizual asarlarda madaniy so'zlar va realiyalarni moslashtirishda yuzaga keladigan muammolarni bartaraf etish uchun samarali tarjima strategiyalarini ishlab chiqish zarurati ta'kidlandi. Ekvivalentlik, izohlash, va moslashtirish kabi yondashuvlar madaniy so'zlarning to'g'ri va aniq tarjima qilinishini ta'minlashga yordam beradi.

Shu bilan birga, madaniy realiyalarni tarjima qilishda universal va aniq yondashuvlar mavjud emasligini, har bir tarjima holatiga mos yondashuvni tanlash zarurligini ko'rsatdi. Tarjima jarayonida madaniyatlararo muloqotning ahamiyati va uning tilshunoslikdagi o'rni yanada yuksak bo'lib qoladi.

Adabiyotlar ro'yhati

1. Abdullayeva, M. R. (2022). TRANSLATION PROBLEMS OF VERB PHRASEOLOGISMS EXPRESSING NATIONAL COLOR. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(Special Issue 25), 347-352.
2. Abdullayeva, M. R. (2022). CONVEY THE NATIONAL SPIRIT IN TRANSLATIONS. International Scientific and Practical Conference. Modern Psychology and Pedagogy: problems and solutions", ANGILYA.
3. Raxmonov S. Tarjima nazariyasi va amaliyoti. Toshkent: O'qituvchi. 2010.
4. Katan D. Translation as Intercultural Communication: An Introduction. Routledge. 2014.
5. Kherbache Z. Translation in Context: A Study of Cultural Terms in Arabic and English. Al-Quds University Press. 2010.
6. Khamidov, X. K., Bultakov, I. Y., Raxmanberdiyeva, K. S., Kasimova, S. S., & Sodiqova, S. B. (2024). Linguistic Expertise of Educational Literature: Analysis and Results. Journal Power System Technology, 48(4), 4017-4027.
7. Sayed Mohamed Ahmed Korayem, Sharustam Giyasovich Shamusarov, Gulnora Sattorovna Mutalova, Buzakhro Marufjanovna Begmatova, Nargiza Makhmudovna Saidova. Calling for the Use of Intermediate Language in Teaching Arabic to Non-Native Speakers, Its Foundations and Problems // Power System Texnology Journal, ISSN: 1000-3673 issue 48 (2024),-pp 2221-2236.
8. Касымова, С. С. (2012). Способы изложения синтаксических отношений в произведении «Мукаддима» Хамидуддина Дарири. Вестник Челябинского государственного университета, (12 (266)), 127-131.

9. Бегматова Б., Курбонов С. ИСЛОМ ХУҚУҚИ (ФИҚҲ) ГА ОИД ТЕРМИНЛАР ВА УЛАРНИ ТАРЖИМА ҚИЛИШ МАСАЛАСИ //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2024. – Т. 4. – №. 27. – С. 278-283.
10. Salohiddin O'rmonbek o'g Q. et al. FATVOLARDA MAVJUD TERMINLARNING SHAKLLANISH VA QO'LLANISH O'QINLARI //International conference on multidisciplinary science. – 2023. – Т. 1. – №. 6. – С. 245-247.
11. Begmatova B. M. R. ARAB TILINI O'QITISHDA AUDIO MATERIALLARIDAN FOYDALANISH USULLARI //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2023. – Т. 3. – №. 22. – С. 30-35.
12. Бегматова Б., Фаттахова А. В арабском языке прилагательное bihi и место его употребления //Восточный факел. – 2020. – Т. 1. – №. 1. – С. 79-89.

